

Josep M. Batista i Roca, antropòleg

9

Ponències
Anuari del
Centre d'Estudis
de Granollers
2000

Resum: *L'antropologia té, a Catalunya, una tradició important i, en canvi, força desconeguda. Josep M. Batista i Roca, que és una de les figures preeminents d'aquesta tradició, va tenir una doble formació: d'una banda, a través del folklore que va aprendre al Centre Excursionista de Catalunya i amb el treball de camp que va realitzar sobretot a Samalús i al Vallès, i, per l'altra, a través del seu pelegrinatge per les universitats i museus europeus. Aquesta doble vessant, cosmopolita i alhora recercadora en la pròpia societat, es sustenta en el seu arxiu etnogràfic, les paperetes del qual ens mostren un jove investigador obert a tota la informació que arribava als seus sentits. Tot anava prenent forma com a visió del món dels pobles que anava coneixent i descobrint. Aquesta ponència recupera aquella primera història de Josep M. Batista i Roca com a antropòleg.*

Avui, l'ensenyament i la pràctica professional de l'Antropologia a Catalunya és acceptada pel món acadèmic i per la societat, en general, però els inicis de la disciplina antropològica resten ignorats per la majoria fins i tot dels estudiosos. I no obstant això, a Catalunya tenim una de les tradicions més fermes en aquest camp, iniciades per Tomàs Carreras i Artau i Josep M. Batista i Roca a començaments de segle des de la Universitat.

No tractaré de Tomàs Carreras i Artau, la tasca del qual ha estat estudiada magistralment per Lluís Calvo i Calvo,¹ però sí que voldria recordar el paper de Josep M. Batista i Roca tot fent una síntesi de dues branques del saber, que ell va aplegar en la seva recerca: l'antropologia i el folklore. Nascut a Barcelona, el 23 de juny de 1895, va cursar Dret i Filosofia, ambdues carreres a la Universitat de Barcelona, i anà posteriorment a fer el Doctorat a Madrid, el 1918 i 1919. La mobilitat que desplegà per Europa des de molt jove, (la seva primera visita a Oxford va ser el 1914) va ser determinant per a la seva formació antropològica.

¹Calvo i Calvo, Lluís. - *Tomàs Carreras i Artau o el temps de l'etnologia catalana*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1994.

Així, per una part, ell és hereu alhora, de les inquietuds científiques de l'estudi de la societat, endegat per Carreras i Artau, inquietud que el va fer anar a trobar les fonts acadèmiques capdavanteres d'aquest estudi a Oxford (1919-20) i a altres universitats europees (1920-21) i, per altra part, continuà la tasca de recerca folklorística del Centre Excursionista de Catalunya (soci des de 1914). La primera línia li va donar el suport teòric de les escoles d'antropologia del moment, amb Haddon, Marett i Lang com a mestres, participant en les discussions que, en aquell temps, apassionaven els antropòlegs, com el problema de la religió primitiva,² el coneixement de l'etnologia universal i la distribució de les cultures en el món.³

La segona línia el va fer participar d'una llarga tradició dins de l'excursionisme científic: la recerca del folklore, com una de les vessants del coneixement del país. Efectivament, des de la seva fundació, en 1876, l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques i l'Associació Catalana d'Excursions, fruit d'una escissió, dos anys després, tenien en els seus estatuts, com una de les seves preocupacions, l'estudi en el camp, dels costums populars, a més de l'observació de les runes d'edificis i documents importants per a la història o l'art, l'observació de possibles jaciments arqueològics i paleontològics. És en el si de l'Associació Catalana que es desenvolupa un nucli d'estudiosos del folklore, que serveix de contacte amb Antonio Machado i Álvarez i la seva xarxa de societats de folklore.

La constitució del Folklore Català a 1884 en aquesta Associació va comptar amb Ramon Arbib i Solanas, Cels Gomís, i molts altres, que van endegar una col·lecció d'estudis de folklore, i després de la reunificació d'ambdues societats a 1890, es va continuar amb altres folkloristes com Rossend Serra i Pagès i Josep M. Batista i Roca, a més de registrar el pas de gairebé tots els folkloristes i estudiosos de la cultura popular de Catalunya.

Aquesta doble formació de J.M. Batista i Roca va representar la síntesi, en una mateixa persona, de l'estudi de la cultura des del punt de vista d'altres cultures i alhora des de la pròpia cultura.

² Batista i Roca, Josep M. - *El problema de la religió primitiva*. La Paraula Cristiana. febrer. 1925. pàg. 115

³ Batista i Roca, J.M. - *La cultura de los pueblos primitivos actuales*, i també *Los pueblos de África*, ambdós dins Bosch i Gimpera (dir), *Las Razas Humanas*. Instituto Gallach. Barcelona, 1945.

Aquesta síntesi, en el seu temps, pocs l'havien considerat possible, ja que encara que l'objecte de l'una i altra branca del saber era la cultura, els pressupòsits ideològics que havien donat lloc a una i altra eren diferents i es van especialitzar en cercles que poques vegades confluen. Així, l'antropologia volia arribar a conèixer l'home, com a ésser social, productor de cultura, arreu i en qualsevol punt del seu procés històric, però a la pràctica, s'havia especialitzat en l'estudi de l'home llunyà, l'alteritat del qual el feia susceptible de fer teories sobre l'evolució de les institucions humanes. En canvi, el folklore, que va néixer per un afany arqueològic sobre la cultura popular europea, de seguida va prendre en molts països, el camí del descobriment de la cultura popular del propi país, diferent de la que l'elit emprava en un afany d'homologació mundial. Estudiar la cultura dels pagesos i els pastors del propi país equivalia a descobrir-se en el que quedava de la pròpia tradició, no tocada encara per la modernitat i un món divers al que els imperis i forces centralitzadores, com l'Imperi Napoleònic o l'Imperi Otomà, volien imposar com a universals. El patró ideològic de la recerca folklòrica va esdevenir, doncs, en molts llocs, un arma acadèmica de la revifalla nacional. Aquests orígens diversos, d'ambdues disciplines va potenciar l'estudi obligat d'altres cultures diferents a la pròpia, en el cas de l'antropologia, i l'interès només per la pròpia cultura i les que li fossin properes.

Josep M. Batista i Roca va participar, doncs, d'ambdues corrents, per la seva doble formació. Això li va permetre participar en l'elaboració d'un Pla d'estudis d'antropologia a la Universitat de Barcelona, que completava el programa d'altres prestigioses universitats europees, amb la inclusió de la lingüística, i la prehistòria, igual com Carreras i Artau hi va incloure la psicologia dels pobles. L'estudi d'altres cultures i de la pròpia, s'harmonitzava en forma de cercles concèntrics que progressaven des del més conegut i proper, la cultura pròpia, fins a les cultures més llunyanes, passant per unitats properes, com la Península Ibèrica o bé l'Àrea Mediterrània. De fet, comissionat pel doctor Carreras i Artau i aprofitant la seva amistat amb estudiosos d'altres països, va recórrer molts museus europeus, i s'entusiasmà davant dels museus a l'aire lliure, que permetien reproduir a escala 1:1 la vida quotidiana popular. Volien que a Barcelona hi hagués un museu etnològic que fos un referent pels països del Mediterrani. Aquest afany, no es va poder veure realitzat, a causa dels avatars polítics, fins a l'any 1940, en què el doctor Carreras i Artau, sol, ja que Batista i Roca era a l'exili, des del

seu lloc de regidor de Cultura de l'Ajuntament de Barcelona, va propiciar la creació del Museu Etnològic i del Museu d'Arts i Indústries en el recinte del Poble Espanyol, que malauradament, en els nostres dies s'ha pres la determinació de desmantellar-lo, tancant un llarg i ric capítol de la nostra recerca sobre la cultura material, i silenciament així, la veu de tants investigadors de primer ordre, que van ajudar a bastir-lo.

Les grans línies de recerca que va portar a terme Josep M. Batista i Roca, van seguir dos marcs teòrics diferents. En primer lloc, la seva preocupació pels rituals, va seguir la tendència nova en aquells moments, encapçalada pels estudis de James Frazer a Anglaterra, sobretot, la seva Branca Daurada, que donava un pes específic al ritual i el mite, unint els resultats de la recerca en els estudis clàssics, l'arqueologia, l'antropologia i el folklore europeu. En aquesta direcció s'encaminen els treballs de J.M. Batista i Roca sobre les cerimònies de la collita, com *la garba de la mestressa* o *el matar la cuca*, i sobre El Carnaval, que considerava una festa solar, i que va estudiar en la seva gradual desaparició en el temps, a partir del seu radi de difusió efectiva. Ell veia que certs costums, com el revestiment de cérvol, arribava al pla de Barcelona en la baixa edat antiga, com testimonia l'epístola de St. Pacià, bisbe de Barcelona, dita *cervulus*, per l'esment que fa d'aquest costum, que blasma, com a pagà. A l'edat mitjana, troba testimonis de la Catalunya Central, de celebracions semblants, i en el s.XIX i començaments del s.XX, ja només trobava testimonis semblants en els Pirineus. Això li permetia de veure el procés de retrocés del costum.

Un altre tema que el va preocupar va ser la delimitació d'àrees culturals, basant-se en la mapificació definida pel fenomen lingüístic. Així, va estudiar ambdós costats de la delimitació del català oriental i occidental. Aquest treball no va ser coronat per l'èxit, ja que no va trobar a un i altre costat de la línia divisòria lingüística altres diferències culturals o d'organització social que donessin suport a aquell fet. Probablement no va tenir en compte una àrea més ampla que li permetés veure una gradació, en lloc de la ruptura que esperava trobar.

Realment, el tema de les comunicacions, va ser un dels eixos de les seves recerques, ja que entre els seus apunts i paperetes hi ha les elaboracions de camins que les diferents professions han seguit per arribar als llocs de contractació o venda, unint així diverses

comarques. Estem acostumats a parlar i estudiar alguns d'aquests camins, com els ramaders i els dels raiers, però ell va voler conèixer els camins seguits pels veremadors, pels segadors, pels traginers, i en té dibuixats, esquemes i itineraris, que permeten entendre la difusió de trets culturals, de contactes entre comarques, molt més enllà del mite d'aïllament conreat per molts estudiosos.

La influència temàtica dels estudis folklòrics del Centre Excursionista es fa palesa en les seves recerques de joventut. Així, els fenòmens atmosfèrics amb els costums que comporten, els refranys, els rituals, tot això deriva del coneixement de l'obra de Cels Gomis, que l'havia precedit en el Centre Excursionista i que havia dedicat part de les seves publicacions a aquests temes.⁴ La recerca de J.M. Batista i Roca, en aquest aspecte de la cultura popular, es va centrar en verificar i ampliar en totes les comarques que visitava o estudiava, l'existència del que Gomis havia classificat. De fet, en aquesta part de les creences populars li va dedicar moltes paperetes en els seus reculls d'estudiant.

Un altre tema dominant de les seves recerques va ser el curs de l'any, amb les seves festivitats i rituals. Aquest tipus d'estudi tampoc era nou, procedia de la tradició folklòrica que havien emprat, tant Serra i Pagès, com Serra i Boldú. Un cop més, la tradició del Centre Excursionista li va proporcionar pautes i marcs de treball.

En l'àmbit teòric, més proper a la seva dedicació a la literatura del segle XVIII, va incidir en els orígens de la Renaixença, tant literària com dels estudis de la pròpia cultura popular, en una magnífica conferència.⁵ En aquesta conferència es va preocupar pels antecedents, fent recular els inicis de l'interès per la pròpia cultura i de les tesis romàntiques, fins als exiliats pel retorn de Ferran VII. També proposa una continuïtat i un corrent prerenaixent, trencat per la invasió napoleònica. Ambdues posicions són degudes a la tasca de recerca en arxius de França, d'Anglaterra i a multitud de petits descobriments i contactes esparsos, per anar seguint la trajectòria d'actors principals i secundaris d'aquells moments.

⁴ Gomis, Cels - *La Lluna segons lo poble*. L'Avenç, 1884 *Meteorologia y agricultura populares*. Biblioteca Popular de l'AEC. vol. V 1888. *Lo Llamp y'ls Temporals*. Biblioteca Popular de l'AEC.

⁵ Batista i Roca, Josep M. - *Els Precursors de la Renaixença*, dins *8 Conferències sobre Catalunya*. Proa, Barcelona, 1971.

Per reflexionar sobre el contingut de la seva recerca antropològica, hem comptat amb dues fonts. En primer lloc, el seu material de joventut, les paperetes que quedaren en can Bot, a Samalús, quan va marxar a l'exili; i en segon lloc, el material gràfic i el treball i publicacions com a secretari de l'Arxiu d'Etnografia i Folklore.

14

El primer bloc ens permet conèixer les temàtiques que li van interessar, així com la seva sistemàtica teòrica i les àrees de les quals tenia informació, tant directa com bibliogràfica. En aquest sentit, J.M. Batista i Roca sembla haver aprofitat tota informació bibliogràfica que passés per les seves mans, així com el material d'arxiu, escorcollat per qualsevol altre motiu. Part de les seves paperetes són la base de dades que el seu entorn acadèmic i ciutadà li proporcionava.

Una altra part derivava directament del seu treball de camp, i les localitats de les paperetes ens recorden per la seva recurrència els llocs on va treballar. Sabem que va anar a Castella, Lleó i Extremadura el 1919, a Cervera i Ponts, amb Bohigas, a Igualada i Móra d'Ebre, a Solsona i als Pirineus amb Mn. Higiní Anglès i V. Gassol, el 1921, a l'Alguer, amb Mn. Griera i J.M. Casacuberta, el 1922. També va visitar la Vall d'Àneu. En les paperetes, sense especificar campanyes concretes, podem trobar informació de Ripoll, Girona, Gósol, Calaf, Bagà, Manresa, Sant Vicenç de Castellet, Ulldemolins, Roses, Mallorca, Sóller, Vinaixa, Santa Coloma de Queralt, St. Llorenç de Morunys, Banyoles, Torroella de Montgrí, Cervera, Andorra, St. Joan, Porreres, Campos, Santanyí, Felanitx, Oliana, Organyà, Sort, Llavorsí, Viladrau, Artesa, Aleixar, Massana, Móra d'Ebre, Tirvia, Arenys de Mar, Cardona, Falset, Castellvell, Riudecanyes, Bellver, Pla de Cabra, St. Hilari Sacalm, Avinyó, Sta. Coloma de Farners, Seu d'Urgell, Anglesola, Odena, Torà, Guissona, Linyar, Sarrià, Alins, Agramunt, Cervià, Corbera, Calaf, més una sèrie de paperetes que perquè devien ser localitats molt freqüentades per J.M. Batista i Roca, només porten una inicial, S, P, G, etc.

Això ens fa veure que realment aquest era un material molt privat, de treball, sense cap altra pretensió que la de servir per a l'estudi i per a l'organització de la seva pròpia experiència. Les comarques no hi són totes representades, ni les àrees més o menys contínues, ni les poblacions d'una comarca, repassades sistemàticament, la qual cosa demostra que no són, en general, el resultat d'un treball de camp programat com a tal, sinó producte d'anades casuales,

d'excursions, d'informacions adquirides, tot fent un altre treball, o en estades massa curtes. La seva mateixa organització, temàtica i no pas centrada monogràficament per localitats, fa que la informació estigui dispersa, sense poder-hi copsar les peculiaritats per comarques.

En aquest bosc de dades, destaca la informació del Vallès Oriental. El seu pare havia comprat una casa a Samalús: can Bot, que tenia al costat, la casa dels masovers. Allí hi va passar les vacances familiars, i les converses amb els masovers, amb la gent de cases properes i de la comarca en general, tenen un pes molt més important per a la seva recerca. Allí va començar a fer els seus assaigs de treball de camp i d'allí són algunes de les seves seqüències de fotografies etnogràfiques que després comentarem.

La informació etnogràfica del Vallès, doncs, prové de l'experiència domèstica de Samalús, com a centre d'operacions, però no cal oblidar, que quan es va començar a interessar per l'etnografia i el folklore, poques vegades devia poder passar unes vacances a can Bot, donada la seva gran activitat universitària.

Les paperetes referents a Samalús i al Vallès, fan referència a les diades del curs de l'any, com per exemple el ritual de Serra la Vella que es feia a Granollers. Els nois portaven un tió i un bastó, s'aturaven a les cases i cantaven:

Serra la Vella/ caga l'escudella/ mestressa porteu ous/ que demà serà dijous/ Mestressa porteu cansalada/ que la serra està embussada/ mestressa porteu pa/ que la serra no pot passar/ Mestressa porteu vi/ que la serra no pot seguir. La informació la va donar Josep Pibernat de Granollers, de 59 anys, l'any 1915.

Margarida Lloreda, de 23 anys, de Llerona, el 12-XII-1918, li va contar que a Llerona, a mitja quaresma dos nois amb un cistell i un bastó i la serra cantaven:

Serra mirayre/ mal cofé/ per guanyar a cal diner/ Mestressa porteu ous/ que demà serà dijous/ Mestressa porteu cansalada/ que la serra està embussada/ Mestressa porteu pa/ que la serra no pot passar/ Mestressa porteu vi/ que la serra no pot seguir/ mestressa porteu melons/ que la serra se'n va a trompons/ Viroiet Sant Pere/ Viroiet Sant Pau/ la caputxa em queia/ la caputxa em cau/ de ont

veniu- De Roma/ que en portem corona/ de Sant Nicolau/ El rector de Sta. Inès/ sap fer coves i paneres/ sap escriure sense riure/sap comptar fins una lliura/ Al calaix i al calaixó/ vinguin ous a la cistella/ al calaix i al calaixó/ vinguin ous al cistelló/ Un quarto de pa/ un quarto de vi/ doneu-nos la paga/ que ja hem cantat prou.

També va recollir de Na Teresa de can Botet, de Samalús, de 60 anys, el 28-VIII-1919, que a Samalús, per St. Isidre, per St. Joan i St. Pere es fan focs i tiren tiros i la gent crida «St. Isidro Gloriós» o «St. Pere Gloriós».

Una font d'informació va ser la mateixa vida a can Bot, de manera que va poder conèixer una cerimònia de presa de possessió d'una casa, per la qual va haver de seguir el seu pare en comprar can Bot. Es tancava la casa i el nou propietari l'havia d'obrir, i agafant un sarpat de terra, l'havia de tirar enlaire. Aquesta papereta té la data de 1916.

Mercè Parera, de Llerona, que va ser masovera de can Bot li va contar tot de costums relacionades amb els infants, segurament, ella mateixa devia tenir nens petits en aquells moments (a 1919, tenia 40 anys) i va ser fàcil parlar-ne. Així, el 27-VII-1916 li va explicar que: *per guarir un morçol, si es té a l'ull dret, es fa un nus al pany esquerre de la camisa i al revés.* També li va cantar aquesta cançoneta per a gronxar els nens petits a la falda, com la cantaven a Llerona (1-VIII-1919) *Arri, arri, tatanet/ anirem a Sant Mamet/ portarem un pa de set/ per dinar, per sopar/ per la teta no n'hi ha.* De Samalús li va dir que: *los dents de llet quan cauen s'han de guardar perquè si no quan un es mor s'ha d'anar a cercar-los amb una candela encesa al cul.* Per ossar, *s'havia de penjar al coll de la criatura una bosseta amb llengua i cua de serp, arrencades de viu en viu.* També es feia *una munyeca amb sucre, mel i pa, i es trencava la geniva amb una moneda d'or o una arracada.*

La sogra de Mercè Parera, que era de Dosrius, l'any 1919, li va contar que les mares no deien mai el dia en què calçarien una criatura, és a dir, en què li traurien els faldassos i ja la vestirien com un nen o nena, amb sabatetes, cosa que comportava tot un ritus de pas, i no ho feien perquè: *No es pot dir el dia de calçar una criatura perquè si no, la criatura es malmena.*

Una nena de Samalús, Maria Barquens, de 13 anys, el 1919, també li va contar que a la canalla se'ls diu: *No escupis, que això ho fan*

els jueus. O també, que si a les criatures se'ls passa la cama per sobre, ja no creixen més, i que tampoc es bo apamar les criatures perquè els pams són anys que trigarà a morir-se. Tampoc es pot tallar les ungles a les criatures perquè no enraonarien clar o es farien lladres, ni arrencar la pegadella del cap perquè es tornen boigs i ja se'ls marxa sol a molts. Maria Barquens li va ensenyar algunes fórmules, com quan hom perd una cosa es diu: *ho dono al dimoni per caritat*, així es troba de seguida perquè el dimoni no vol res per caritat. I una broma que es fan els nens entre ells: quan el burro brama, l'un diu a l'altre: *mira que tens al cap*. L'altre acota el cap i se l'espolsa, i el primer diu: *ah, ha fet barretada a l'asel*. Maria Blanxart de Granollers també li va ensenyar un joc amb els dits de la mà per als nens petits: *el dit mig diu- truc, truc, i el xic - Mestressa, demanen, i el polze: veies qui hi ha- Mn. Caetano que vol entrar. El xic repeteix. Digueu-li que entri. - Entri. - Deo Gratias, i es doblega*.

També era sabut que el divendres no es podien posar lloques ni preparar el menjar de les bèsties, i els carboners no podien fer piles ni encendre carboneres, perquè es posa un vent a dintre, que és el dimoni i no deixa més que cendra.

Un altre tema sobre el qual té informació és la bruixeria, del qual n'hi van parlar, tant dones com homes. Així, Na Teresa de Can Botet, de 60 anys, el 28-VIII-1919, i filla de Lliçà d'Amunt, li va contar: *Diu que hi havia un home, Sidro Farnells, que era bruixot i podia entrar a tot arreu. Una vegada, a la nit, va anar a una casa i va trucar i li van dir- No obrim a ningú en aquestes hores. I quan se'n van adonar, el van tenir a dins. I li van dir- Per on heu entrat? I ell, per dissimular va dir- Quan la porta és oberta per tot arreu s'entra. També li va dir que hi havia un mètode eficaç contra les bruixes: Quan un es troba amb algú que es sospita que és bruixa o bruixot, es fa dissimuladament la figa i es diu baix: La figa et faig. La mateixa informant havia sentit dir a la vella Clauets, que ara ja era morta, que per a ser bruixa s'havia d'anar a mitjanit a un lloc que hi haguessin moltes fogueres (falgueres) i demanar l'ofici que es volia fer, i allí li responia algú.*

Lluís Vergés, de 70 anys, el setembre de 1912 li va dir: *diu que les bruixes no poden sortir de l'església si es deixen agulles encreuades en la pica de l'aigua beneïda. Jo n'hi havia vist quan havien fet córrer que la dona del vell Busqui era bruixa. I també, que les*

bruixes no poden sortir de l'església si el capellà es deixa el missal obert.

Pere Botet, de Samalús, de 65 anys el VIII-1919 deia que *havia vist com una bruixa es despullava i rebofcava en un gorg i començaven a sortir núvols i caure aigua i pedra, i trons que esfereïa.*

18

Daniel Passarell, de Samalús, de 30 anys, el 9-IX-1919 va explicar que a l'avi o el besavi d'Anton Manel, que devia ser un home que li deien Carreter Moro, un li va fer una injustícia i per venjar-se va anar a trobar un home que tenia tracte amb bruixes, per fer caure una pedregada a la seva vinya. Va quedar a les 12 a tal roure (d'en Taròs) on ara hi ha el passeig, va trobar uns homes negres i lletjos que li van dir- *Doncs vine amb nosaltres. I van anar per sobre de St. Miquel del Fai. A la riera van picar l'aigua, cosa que va fer una boira i després un núvol i amb ells sobre el núvol van anar cap a la vinya, però les campanes de l'Ametlla i la Garriga es van posar a tocar i la nuvolada va anar a parar al Montseny i l'avi va caure allà.* El mateix Daniel Passarell considerava que les Mare-de-Déus de Tagamanent, de Montserrat i Puiggraciós, eren germanes (informació donada el 20-IX-1919).

En aquesta mostra d'informacions es veu clarament que aquestes paperetes no guarden la informació d'un treball de camp generalitzat i complet, si és que en va emprendre mai cap al Vallès. Com les altres paperetes de joventut, posen per escrit tot bri d'informació trobada o preguntada, tot aprofitant qualsevol ocasió per fer-ho. Els seus informants no tenen límit d'edat, ni de sexe. Per altra part, ressalta la naturalitat amb què els informants masculins li parlen de bruixeria, cosa que més tard, a causa d'altres fonts d'informació més modernes, els homes relegaran a patrimoni femení, com més conservador i crèdul, però en aquells moments, encara era un patrimoni general. La importància de la bruixeria i la seva quotidianitat en aquells dies, traspua unes relacions d'enveges i rancors, com bé palesa la història de l'avi d'Anton Manel.

La consideració de les advocacions de la Mare de Déu com a germanes, encara es pot veure avui dia en alguns indrets, i es correspon amb les fonts d'informació que circulen a uns nivells marginals de l'ortodòxia. Josep M. Batista i Roca, rarament inclou notes personals en les paperetes, si no són per explicar el que no

es pot inferir només amb el text. Ell mateix, en el seu Manual de Recerques⁶, donava aquestes instruccions: *Les descripcions de costums i pràctiques es faran d'una manera ben detallada, però amb brevetat i concisió, imprimint-los un caràcter objectiu, despullades de preàmbuls o comentaris, sense que per això hagi de suprimir-se cap referència o anècdota que pugui contribuir a explicar millor la pràctica comunicada, sa naturalesa i origen.*

19

On realment trobem la talla del seu treball organitzador de la recerca, que en les paperetes de joventut només constitueix un assaig de sistemàtica, és en la seva col·laboració en l'Arxiu d'Etnografia i Folklore, fundat per Tomàs Carreras i Artau, el 12 de novembre de 1915. Josep M. Batista i Roca ho descriu així: *Una vetllada d'hivern ens reunirem a la biblioteca de la Facultat de Filosofia i Lletres de la Universitat de Barcelona, convocats pel professor Dr. Carreras i Artau, un grapat de joves freturosos de treballar...* Hi havia alumnes de la càtedra d'Ètica, exalumnes, voluntaris i assistents.⁷ De fet, el mateix doctor Tomàs Carreras i Artau va admetre que l'inspirador de l'Arxiu d'Etnografia i Folklore havia estat el mateix J.M. Batista i Roca⁸: *La inteligente y entusiasta colaboración aportada por el distinguido alumno de las Facultades de Derecho y Filosofía y Letras, D. José Mª Batista y Roca, decidieron al profesor que suscribe, no sin alguna vacilación, a lanzarse a esta nueva empresa.* Aquesta nova empresa significava un pas més enllà de l'Arxiu de Psicologia i Ètica Hispanes, creat pel mateix doctor Carreras i Artau, l'any 1912.

En la seva posició com a secretari de l'Arxiu, J.M. Batista i Roca, va representar-lo en la constitució de l'Obra del Cançonier Popular propiciada pel mecenes Rafel Patxot i Jubert amb l'Orfeó Català, i va contribuir en gran manera a la confecció de qüestionaris per a la recerca etnogràfica a Catalunya. Concretament, va confeccionar el núm. 3, 8, 12 i 14 amb Tomàs Carreras i Artau i Telesforo de Aranzadi, dedicats a Les Jornades de la Vida (Infantesa, Joventut, Matrimoni i La Família, respectivament), el núm. 13 dedicat al Museu Etnogràfic, i el núm. 15 dedicat a Geografia Humana de

⁶ Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya. Universitat de Barcelona. - Manual de Recerques d'Etnografia i Folklore. Barcelona 1922.

⁷ Batista i Roca, J.M. - *Estudis i Materials I*. Barcelona 1916

⁸ Carreras i Artau, Tomàs. - *Organización sistemática de un Archivo de Etnografía y Folklore de Cataluña*, Barcelona, 1915

Catalunya, València i Balears, en l'aspecte etnogràfic, amb Josep M. Casacuberta. Aquest darrer qüestionari feia una sistematització per definir les comarques, que com hem dit ja, era una de les seves preocupacions en la recerca.

La confecció d'un Manual de Recerques va completar i resumir aquesta tasca de publicació de qüestionaris, i proporcionà a l'investigador una eina de treball inspirat en la *Notes and Queries on Anthropology* i el *Handbook of Folklore*, anglesos⁹, en una síntesi que mostrava la seva vocació de síntesi entre l'antropologia i el folklore.

El treball en l'Arxiu va consistir en la programació de cursos i conferències, dels quals J.M. Batista i Roca va ser un gran protagonista, juntament amb la redacció de la primera revista d'antropologia i folklore: *Estudis i Materials*, i la confecció de fitxes fotogràfiques que mostraven millor la cultura material i àdhuc la gestualitat. Aquest material és d'una gran riquesa. En la seva confecció van contribuir-hi sobretot, Carreras i Artau i Josep M. Batista i Roca, encara que es van aprofitar moltes fotografies de Juli Soler, del CEC i de molts col·laboradors. Era una empresa pionera, en la qual tenia una gran importància la simbologia dels anuncis, de la gestualitat, dels jocs, de les actituds, de la festa, de la vida quotidiana. Com que no tenien filmadores, van substituir-les, tot fent seqüències de fotografies, de tal manera que en qualsevol acte o procés poguéssim apreciar-se el moviment. D'aquesta manera, es situen al cap d'un pont i veuen passar els pagesos que arriben a un mercat, o bé, s'estan en un lloc d'una plaça i fotografien sistemàticament totes les variacions i passos d'una dansa. Les processons, també es segueixen detalladament, o els bateigs.

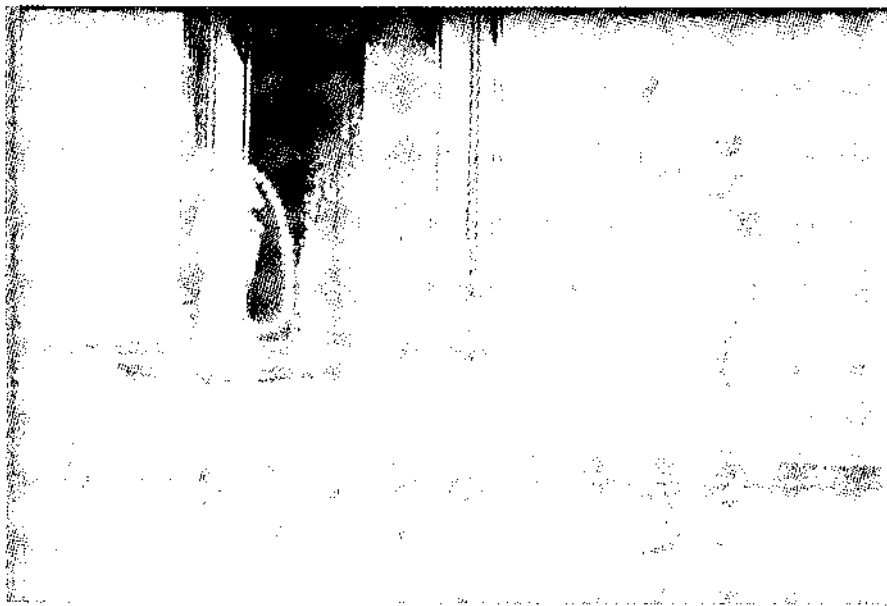
Josep M. Batista i Roca va excel·lir en la descripció etnogràfica, i les seves fitxes fotogràfiques d'objectes i de situacions aporten una quantitat immensa de dades, en tots els seus detalls, parts noms i funcions. He localitzat 49 fitxes fetes per Josep M. Batista i Roca en el Vallès. S'ha de tenir en compte, que una gran quantitat de clixés s'han malmès totalment o parcial, per les males condicions que han hagut de suportar pels diversos avatars que ha travessat el material

⁹ Burne, Charlotte.-Apèndix B. de *Handbook of Folklore*. London 1914. i British Association for the Advancement of Science.- *Notes and Queries on Anthropology*. London. 1912 (4ª ed.)

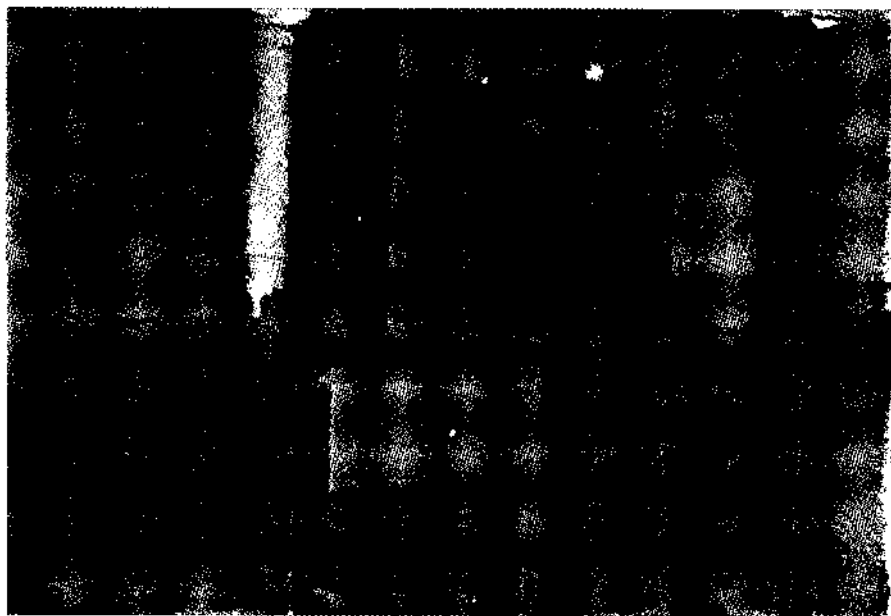
1. Trementinaires de Truixent, a Samalús 1918.
2. Nuvis sortint de l'església. Samalús, 28. IX. 1919.
3. Nuvis i pares sortint de l'església. Samalús, 28. IX. 1919.

4. Bacina i cistella de confraria. Samalús IX. 1918.

5. Cuina de can Congost. Cànoves 1919.

6. Feines domèstiques
7. Ccrró d'Amunt. 1918

(Fotografies: J.M. Batista i Roca. Fons AEFC. CSIC-Barcelona)

de l'Arxiu, i es fa difícil llur identificació. Altres clixés amb el positiu corresponent no tenen indicat l'autor. Finalment gràcies a la tasca minuciosa i emprenedora del doctor Lluís Calvo i Calvo del CSIC s'ha editat el catàleg del material gràfic de l'Arxiu d'Etnografia i Folklore, la numeració del qual és la que faig servir per identificar les fotografies.¹⁰

Els temes de les fotografies de J.M. Batista i Roca, referents al Vallès són:

0499-0500. preses a Samalús, a la pròpia casa de can Bot, sobre la fabricació del pa. Esmenta que *mentre el pa es cou es diu: Que Déu nos do profit i Maria Santíssima, que sigui ben alt i ben maco. I es diu un parenostre a les ànimes del purgatori. Aleshores es pleguen les tovalles sobre les quals s'era posat el pa, de manera que facin un farcell ben alt, perquè així sigui el pa.*

Hi ha un seguit de fitxes d'arquitectura rural, així, Casa Draper de l'Ametlla del Vallès (0299-0302-0305) Casa Congost de Cànoves, llar de foc rodona i cuina (0318-0319), Casa Pujades, Samalús, Rellotge de sol, de 1866 (0297), Casa Mas de Riells, rellotge de sol de 1851 (0298). Torre de Rosanes, La Garriga, pou i torre. VIII-1919 (0279- 0206-0220). Casa Màrgens de Llerona VIII-1919 (0264).

La fotografia dels diversos tipus de persones, que pel seu ofici o procedència oferien característiques d'indumentària o posat, així com particularitats en la manera de portar càrregues i cistells, omple gran part de l'arxiu fotogràfic. Realitzades per Batista i Roca en el Vallès hi ha la d'un pastor de la Vall de Ribes que passava l'hivern a Samalús amb els seus ramats, fetes el Nadal de 1920 (0671-0672-0673).

El setembre de 1918, va fer a Samalús, una fotografia de *dues pegataires o trementinaires de Tuixent. Van corrent Catalunya venent herbes, olis, remeis, oli d'avet, trementina. Segueixen Berga, Vic, Olot, Manresa, El Vallès i Barcelona a l'hivern. L'estiu preparen els productes. És una excepció veure-les en setembre, però acostant-se la Festa Major de Tuixent, havien sortit a fer*

¹⁰ Calvo i Calvo, Lluís. - Catàleg de l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya. Materials Gràfics. CSIC. Barcelona, 1994.

quartos, de Samalús anaven a Granollers, després a la Garriga, Vic, en tartana fins a Berga i per la seu, a Tuixent. Porten penjats a l'esquena sarrons plens d'herbes i al costat, llaunes plenes d'olis. Porten les faldilles arremangades, vermelles i molt ramejades.

Una altra sèrie pertany a les feines agrícoles a Samalús. La sembra (0470). La sega Samalús VIII-1921 Dallant aufals. (0447-0448) Ací descriu la dalla que es fa servir, embridonada *que vol dir que la fulla de la dalla va travada per medi d'un bridó o tireta del mateix acer, al canó que serveix d'encaix de la fulla del mànec. El dallador duu subjecte amb una corretja a la cintura un recipient de fusta buidada que s'omple d'aigua i serveix per dur-hi la pedra esmoladora per afinar el tall. Ho venen els esclopeters. En fan pagar 60-70 cèntims. N'hi ha de llauna, però es foraden. Juliol de 1921 carregant garbes abans de la batuda, ja parant-les, ja fent un moduló (0536). Donant les garbes enfilades en força (0537). Parant la batuda. Apilant-les dretes en dos sostres, però conservades lligades. L'endemà al matí es treu el sostre de sobre que tapa les de sota, seques de la humitat de la nit (0538). Agost de 1921. Cànoves. Nadal de 1920. Noguer carregat de panotxes de blat de moro. (0645).*

El carboneig, tan propi de Samalús té una sèrie de fotografies de Pasqua de 1921. Les càrregues de carbó, la cabana dels carboners i la pila del carbó (0803-0804-0805).

El Mercat de Granollers també va cridar la seva atenció, encara que només he pogut localitzar una fitxa amb informació, feta l'agost de 1919 (1532). *Hi acuden més de 2000 vehicles dels pobles del volt. Els carruatges solen llurs amos deixar-los en cases conegudes, pagant una mòdica quantitat. Molts no caben a les cases i es col·loquen a banda i banda de la carretera, agrupant-se per pobles. Hi ha gent dels pobles dels voltants, però també de St. Celoni, Palautordera, Centelles, Balenyà, Selva, Collsuspina, St. Feliu de Codines, Bigues, Riells, Caldes, Parets, Martorelles, St. Fost, Palau-Solità, Mataró, Vilassar, Badalona, Rubí, els de Tona, per gra i polleria, els de Montsenys, per castanyes.*

Un altre capítol són els ritus de pas i del curs de l'any, així tenim uns nuvis del 28-09-1919 sortint de l'església de Samalús i acompanyats pels seus pares (0936-0937), un enterrament a Samalús, el IX-1919 (0945), una processó de Festa Major a Samalús, el quart

diumenge d'agost, per la Mare de Déu de la salut. Abans de l'ofici surt de la parròquia fins a la capella per recollir la imatge, d'alabastre policromat, per dir-hi l'ofici. Davant va la creu d'argent, del s. XV i després els gonfarons (1316). Després va la bandera de la parròquia, després la de la germandat de St. Andreu, formada pels pagesos. (1317) Bacina i cistella de la confraria. S'usa els dies de festa grossa. És d'argent. La Verge de finals del XVII o principis del XVIII. La cistella té gravat de la Mare de Déu amb St. Domènec i Sta. Rosa. Al mig de la rosa i els pètals, consta que hi ha els Misteris del rosari. IX-1918 (1347).

Veiem doncs, que la serietat del treball emprès per Josep M. Batista i Roca, recorre delicadament i exhaustiva tota la informació que li proporciona l'entorn en què es troba, en qualsevol circumstància. Samalús i el Vallès van ser llocs i moments d'assaig, de preparació, però com tot el que tocava, ho empenia amb un entusiasme profund, gens fingit, mantenint sempre fresca la informació rebuda. Quan, en el seu darrer any de vida, vaig convidar-lo a inaugurar el meu curs a la Universitat de Barcelona d'Etnologia dels Països Catalans, que m'havia estat encomanat aquell any, Josep M. Batista i Roca, que feia més de cinquanta anys que no s'havia dedicat a l'antropologia, va donar-nos una lliçó d'entusiasme, reprenent els seus temes de recerca de joventut, com si el temps hagués fet una arruga i encara fos a can Bot, a Samalús. Les seves inquietuds per la cultura restaven intocades pel temps, a punt per seguir la recerca. Sí, realment, l'antropologia a la Universitat de Barcelona té en Batista i Roca un dels seus fundadors més sòlids.

Josefina Roma

*Profesora d'Antropologia
de la Universitat de Barcelona*